

УДК: 373.015.31:82

DEVELOPMENT OF ARTISTIC AND PICTORIAL THINKING OF STUDENTS IN LITERATURE LESSONS**РОЗВИТОК ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ****Safarian S.I. / Сафарян С.І.***s.p.s., as. prof. /к.п.н., доц.*

ORCID:000-0001-81-42-8321

*Borys Hrinchenko Kyiv University, Kyiv, Bulvarno-Kudriavska, 18/2, 04053**Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, Бульварно-Кудрявська 18/2, 04053*

Анотація: одним із основних завдань сучасної шкільної літературної освіти є формування читацької компетентності учнів, яка неможлива без розвинутого читацького сприйняття художніх творів, що базується на художньо-образному мисленні реципієнтів. Стаття присвячена розгляду основних аспектів розвитку художньо-образного мислення читачів-учнів у процесі осягнення творів словесного мистецтва. Зокрема зазначено, що синтетичний складний процес художньо-образного мислення розвивається за власними внутрішніми законами та має чітку структуру. Його змістом є відтворення світу у художніх образах, а формою (засобами втілення) – структурні елементи цього процесу. У статті проаналізовані певні спільні та відмінні риси художньо-образного мислення митця і художньо-образного мислення реципієнта. Зокрема, розглянуто структурні елементи цього виду мислення у письменника і у читача та наведено відповідні схематичні рисунки. Зазначено, що до складу художньо-образного мислення входить комплекс здібностей та психічних пізнавальних інтересів; це мислення передбачає наявність читацького і життєвого досвіду, певного рівня емоційних, естетичних та морально-етичних почуттів, виникнення інтелектуально-пізнавальних інтересів. Доведено та обґрунтовано думку про те, що художньо-образне мислення реципієнта – це здатність сприймати твір за допомогою художніх образів, а глибина сприймання художнього твору виявляється через рівень відтворення художніх образів. Також у статті проаналізовані основні шляхи розвитку художньо-образного мислення читачів-учнів на уроках літератури. Доведено, що навчання учнів сприйманню художнього твору на рівні словесно-художніх образів, тобто у процесі розвитку їхнього художньо-образного мислення, означає на практиці переведення на більш якісний рівень кожного із структурних елементів цього творчого процесу: читацького та життєвого досвіду, емоційної сфери, здібностей, когнітивних психічних процесів мислення.

Ключові слова: художній образ, художньо-образне мислення, реципієнт, інобуття, здібності, психічні процеси, емоційна сфера.

Однією із форм художнього пізнання світу є мистецтво, яке можна розглядати як мислення в художніх образах. Людству здавна відоме поняття «художній образ», яке у широкому значенні можна розуміти як специфічну форму відображення та пізнання дійсності на відміну від тих форм зображення, якими послуговуються у науці та повсякденному бутті. Нині в різних наукових галузях існують численні варіанти визначення цього концепту, які базуються на різноманітних аспектах, ознаках, якостях та властивостях художніх образів. Зазначимо, що в усіх існуючих визначеннях художнього образу підкреслюється його двокомпонентна структура: поєднання чуттєвого образу (зображувана реальність постає наочною, тобто такою, якою ми її бачимо та безпосередньо сприймаємо) та ідеї – основної думки, яка з нього випливає. У сучасному

літературознавстві більш загальноприйнятним є таке визначення художнього образу – «це узагальнена картина життя (людина, подія, природа, предмет, явище), емоційно та естетично втілена у конкретну художню форму (пісня, танок, полотно живопису, літературний твір тощо) творчою уявою митця» [4, с.9].

Синтетичній природі концепту «художній образ» відповідає і поняття «художньо-образне мислення», яке теж є складним синтетичним процесом. Проблема формування образної сфери особистості, зокрема і її художньо-образного мислення, досліджується у філософії, мистецтвознавстві, літературознавстві, психології, педагогіці тощо. Особливості художньо-образної сфери в різних контекстах розкрито в роботах філософів минулого й сучасності (Аристотеля, Гегеля, Платона, О. Потебні, С. Раппопорта, Ф. Шеллінга та ін.). Проблемі художньо-образних уявлень особистості у дотичності до психології, філософії, естетики, теорії мистецтва, педагогіки присвячені роботи вчених Б. Ананьєва, Р. Арнхейма, Л. Виготського, О. Костюка, Ю. Лотмана, В. Роменця тощо. Актуальні питання методології розвитку художньо-образного мислення, художньо-творчих здібностей, процесу сприймання та інтерпретації творів мистецтва проаналізовано у дослідженнях Е. Абдуліна, Ю. Алієва, О. Апраксіної, Н. Батюк та ін. Праці відомих науковців у галузі методики навчання літератури в школі (Рез З. Молдавської Н., Пасічника А., Мірошніченко Л., Ісаєвої О. тощо) розкривають основні положення формування читацького сприйняття учнів у процесі вивчення художніх творів. Проте, на нашу думку, у наукових розвідках недостатньо висвітлено процес розвитку саме художньо-образного мислення учнів як основи для формування читацького сприймання творів словесного мистецтва.

Мета нашої статті полягає у дослідженні цього творчого процесу, у визначенні основних відмінностей у художньо-творчому мисленні митця та реципієнта, у розкритті основних аспектів розвитку цього виду мислення в читача-учня.

Як кожен процес, художньо-образне мислення має свої внутрішні закони та структуру. Змістом його є відтворення світу у художніх образах, а формою (засобами втілення) – структурні елементи цього процесу[3, с.727]. Слід також розрізняти такі поняття як «здібність до художньо-образного мислення» та сам «процес художньо-образного мислення». Так, здібність реалізується у створенні творів мистецтва як системи художніх образів, у нашому випадку - літературного твору (художньо-образне мислення митця) або у сприйманні цього твору (художньо-образне мислення реципієнта, у нашому випадку – читача). Письменник створює нову художню реальність за допомогою системи художніх образів, а сприйняти цей твір на рівні адекватному авторському задуму означає прочитати, декодувати художні образи – перекласти мову образів на внутрішню мову читача. Митець закодує реалії життя за допомогою художніх образів, а читач має пройти зворотній шлях: від первинного сприймання на емоційному рівні – до чіткого усвідомлення авторського задуму у процесі аналізу художнього твору.

Життя надзвичайно різноманітне, його неможливо вмістити у межах художнього твору таким, яким воно є. Тому у свідомості автора народжуються певні художні уявлення, образи, які не є копією реального життя, а скоріш «згустками емоцій та вражень, узагальнених і водночас конкретних» [1, с.4].

У художньо-образному мисленні митця гармонійно поєднується значна кількість різних понять та здібностей. Схематично це можна зобразити так:

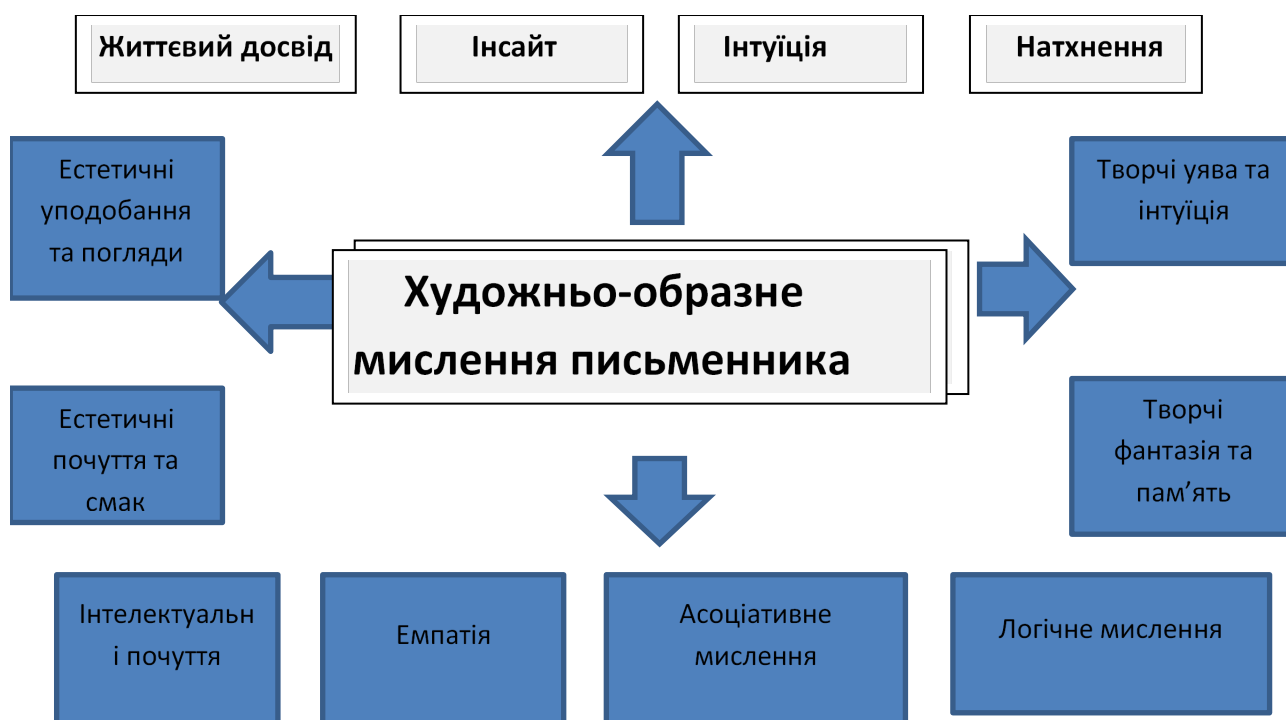

Рис. Структура художньо-образного мислення письменника

Художньо-образне мислення, як зазначено вище, не є лише прерогативою митця, воно необхідне і реципієнту і реалізується у художньому сприйманні. Художній твір реалізується лише у процесі сприйняття його читачем, який у свою чергу діє на твір, визначаючи тим самим конкретний характер його сприймання та побутування. Художньо-образне мислення читача – це здатність сприймати твір за допомогою художніх образів. Розуміння читачем художнього образу дає можливість перекинути місток між свідомістю митця до свідомості реципієнта. Глибина сприймання художнього твору виявляється через рівень відтворення художніх образів. Зазвичай, відтворення бідніше за сприйняття, адже залежить від рівня розвитку усного і писемного мовлення.

Структури художньо-образного мислення письменника і читача мають багато спільного, проте вони не тотожні. Це, насамперед, пов'язане з тим, що цей процес реалізується у митця у процесі творення художнього твору, а у читача – у процесі сприймання (читання, усвідомлення, декодування образів, аналізу прочитаного, насолоди тощо). Розглянемо структуру у схемі:

Рис. Структура художньо-образного мислення читача

Окремо зазначимо, що серед основних перцептивних здібностей читача, які впливають на розвиток художньо-образного мислення виокремлюємо такі:

- до мислення за допомогою художніх образів;
- до адекватного сприймання знакового художнього змісту;
- до розуміння образного вербального значення;
- до осягнення художніх умовностей;
- до асоціювання;
- до узагальнення і конкретизації;
- до ідентифікації та дистанціювання;
- до емпатії;
- до уяви, фантазії;

Отже, художньо-образне мислення читача впливає на появу художнього сприйняття – процесу, в якому поєднуються розуміння та переживання змісту мистецького твору з естетичною насолодою від довершеності його художньої форми. Художнє сприймання подібне певною мірою до творчості митця, попри свою спрямованість у протилежному напрямі: митець втілює у художньому творі наслідки власного осмислення переживання дійсності, а реципієнт, сприймаючи твір мистецтва, збагачує свої уявлення про цю дійсність. Оскільки кожен твір мистецтва поєднує в собі відображення реальності та емоційне ставлення до неї, художнє сприйняття є певною єдністю раціонального та емоційного.

Одним із основних завдань методики навчання літератури в школі і є

вивчення механізмів розвитку художньо-образного мислення учнів, дослідження ефективності та упровадження в практику сучасних методик формування художнього сприймання. У методиці художнього сприймання розглядається як предмет виховного навчання та вивчається безпосередньо у тісному взаємозв'язку з процесом навчання літератури. Навчити учнів сприйняттю художнього твору на рівні словесно-художніх образів, тобто розвиваючи художньо-образне мислення, означає на практиці навчити їх розуміти природу художнього образу, яка полягає у метафоричності, асоціативності, парадоксальності (поєднання непоєднуваного), багатозначності і недосказаності, індивідуалізованому узагальненні, типізації, здатності до саморозвитку за власними художніми законами, єдності думки і почуття, поєднання раціонального та емоційного, об'єктивного і суб'єктивного, наочності, чуттєвості.

Щоб читач-учень зумів емоційно сприйняти умовний світ художнього твору і усвідомити авторську думку, його необхідно навчити мислити художніми образами. У процесі художнього сприймання читач-учень має побачити і зрозуміти те, що зображено у творі, перетворивши художнє слово у наочне уявлення, а потім передати його за допомогою власних слів. Відбувається декодування художнього тексту, переклад мови образів на внутрішню мову читача. У відповідь на словесний образ, створений митцем, у читача має виникати відповідне уявлення, тобто наочний розумовий образ.

Слід також пам'ятати, що репродуктивна діяльність читача обов'язково буде включати елементи власної творчості і припускати певну інтерпретаційну свободу. На нашу думку, люба інтерпретація тексту може вважатися адекватною лише за умови, що читач тлумачить текст, його основну ідею, осягнувши авторський задум. Слушною у цьому сенсі є думка, висловлена свого часу Султановим Ю.І.: «Адекватне авторському задуму сприйняття художнього твору полягає не у порівнянні його з правдою реального життя, а в осягненні художньої правди інобуття, створеного митцем за «законами» естетичними, які не мають нічого спільного із законами реального життя – об'єктивної дійсності» [5, с.38].

Мистецтво – це лише зображення дійсності, а не сама дійсність, це створення нового буття, яке існує поряд із реальним світом. Науковцям Д. Наливайку та К. Шаховій належить думка, що «видатні письменники не фіксують емпіричну дійсність, вони дають відповіді на її виклики, узагальнюючи породжені цими викликами реакції та умонастрої громадськості й даючи їм довершене художнє вираження» [2, с.9]. Для того, щоб учень зміг успішно подолати цю дистанцію між новим буттям у художньому творі та реальним світом, йому необхідна певна естетична установка на сприймання художнього твору. Потрібно навчити його сприймати літературний твір так, ніби він є реальністю, не забуваючи водночас про його абсолютну умовність.

Одним із ключових моментів художнього сприйняття учня-читача є перенесення ним образів і подій з літературного твору у власне життя, ідентифікація героя із власним «Я». Також присутнє у художньому сприйманні

і певне дистанціювання – протиставлення читача героєві, ставлення до нього як до «іншого». Завдяки такому сполученню, читач-учень має можливість у своїй уяві «приміряти» на себе якусь роль, яку не виконував у реальному житті, і у наслідку – набути певний життєвий досвід. Важливою при цьому є також здатність до емпатії – здібності поставити себе на місце іншої людини, що викликає певні емоційні почуття (співпереживання).

Глибоке усвідомлення прочитаного художнього твору пробуджує певні естетичні (естетична насолода, захват, розуміння краси, відраза, гумор тощо) та моральні (любов, гуманність, відданість, добро та ін..) почуття, вимагає від читача розумових зусиль і призводить до виникнення певних інтелектуальних почуттів (інтерес, допитливість, відкриття, пошук істини, сумніви тощо).

Також важливим аспектом художньої рецепції учнів є її асоціативний характер: виникнення аналогій з відомими фактами культури, поза літературних зв'язків, спогадів про власні життєві переживання і т.п. Художня рецепція пов'язана з просторово-часовими асоціаціями: рецепція теперішнього (безпосереднє сприйняття під час читання літературного твору), рецепція минулого (порівняння із колись прочитаним), рецепція майбутнього (передбачення на основі проникнення в логіку художньої думки та подальшого її розвитку).

Загальновідомо, що методика навчання літератури розглядає читацьке сприйняття як процес, що відбувається у два етапи: первинне сприймання (на емоційному рівні під час першого прочитання твору) і осмислене сприймання, яке відбувається у процесі аналізу художнього твору. Вивчення первинного сприймання (до аналізу твору) вказує на певні «вузлові моменти» цього аналізу, вікові особливості розуміння словесного мистецтва, типологічні та індивідуальні особливості сприйняття. Спираючись на ці дані, і добираються відповідні методи, прийоми навчальної діяльності, технології та шляхи аналізу конкретного художнього твору. Більш поглиблене сприйняття творів художньої літератури відбувається під час повторного читання, коли учень відтворює у своїй уяві формально-змістову цілісність словесного мистецтва, осягає його художньо-стильову своєрідність, розглядає твір у контексті творчості автора, літературної спадщини конкретної історичної епохи та літературного процесу в цілому.

Підсумовуючи сказане вище, зазначимо:

➤ розвиток художньо-образного мислення учнів – важлива складова шкільної літературної освіти, адже сприйняття художнього твору, як глибоко змістовний і широкий процес, відбувається не тільки на рівні чуттєвого сприймання, а й на основі мислення, у якому бере участь низка психічних функцій, що активізують весь життєвий досвід особистості у відповідь на «сигнали», які йдуть від твору мистецтва;

➤ художньо-образне мислення визначаємо як інтелектуально-емоційно-естетично-моральний феномен, як творчий синтезований процес, спрямований на створення (художньо-образне мислення митця) та сприйняття (художньо-образне мислення читача) творів мистецтва;

➤ до складу художньо-образного мислення входить комплекс здібностей

та психічних пізнавальних інтересів; це мислення передбачає наявність читацького і життєвого досвіду, певного рівня емоційних, естетичних та морально-етичних почуттів, виникнення інтелектуально-пізнавальних інтересів;

➤ розвиток художньо-образного мислення учнів – це переведення у більш якісний стан кожного із структурних елементів цього творчого процесу: читацького та життєвого досвіду, емоційної сфери, здібностей (вербальних, розумових, творчих, перцептивних), когнітивних психічних процесів (пам'ять, увага, фантазія, уява, мислення), що сприятиме більш глибокому сприйняттю художнього твору адекватно авторському задуму.

Література:

1. Дідькова С. Ю. Уроки зарубіжної літератури. Образне осягнення художнього тексту. – Запоріжжя: Просвіта, 2011.
2. Наливайко Д., Шахова К. Зарубіжна література XIX ст.. Доба романтизму : підручник. - К.: Заповіт, 2011. - 463с.
3. Літературознавчий словник-довідник (Nota bene) / Р.Т. Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
4. Пахаренко В. І. Основи теорії літератури. – К.: Генеза, 2007. - 294с.
5. Султанов Ю.І. У пошуках засад, адекватних шкільному курсу світової літератури /Теоретичний аналіз сучасного методологічного доробку Ю.І. Султанов // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. - 2001.- № 5.- С. 38-46.

Abstract: *one of the main tasks of modern school literary education is the formation of students' reading competence, which is impossible without a developed reader's perception of works of art based on the artistic thinking of the recipients. The article is devoted to the consideration of the main aspects of the development of artistic thinking of student readers in the process of comprehending works of verbal art. In particular, it is stated that the synthetic complex process of artistic thinking develops according to its own internal laws and has a clear structure. Its content is the reproduction of the world in artistic images, and its form (means of embodiment) is the structural elements of this process. The article analyzes certain common and distinctive features of the artistic thinking of the artist and the artistic thinking of the recipient. In particular, the structural elements of this type of thinking in the writer and the reader are considered and the corresponding schematic drawings are given. It is noted that the composition of artistic thinking includes a complex of abilities and mental cognitive interests; this thinking presupposes the presence of reading and life experience, a certain level of emotional, aesthetic and moral-ethical feelings, the emergence of intellectual and cognitive interests. The opinion that the artistic thinking of the recipient is the ability to perceive a work with the help of artistic images, and the depth of perception of an artistic work is revealed through the level of reproduction of artistic images, has been proven and substantiated. The article also analyzes the main ways of developing the artistic thinking of student readers in literature classes. It has been proven that teaching students to perceive a work of art at the level of verbal and artistic images, that is, in the process of developing their artistic and figurative thinking, means in practice the transfer to a higher quality level of each of the structural elements of this creative process: reading and life experience, emotional sphere, abilities, cognitive mental processes of thinking.*

Key words: *artistic image, artistic and figurative thinking, recipient, otherness, abilities, mental processes, emotional sphere.*